

CEVAL KAYA,
UYGURCA ALTUN YARUK:
GİRİŞ, METİN VE DİZİN

Ayşegül Gözel*

Birinci baskısı 1994 yılında yapılan Ceval Kaya'nın *Uygurca Altun Yaruk* adlı eseri gözden geçirilerek yeniden yayımlandı.

Altun Yaruk, Mahayana Budizmine ait bir sutra kitabıdır. Aslı Sanskritçe olan eser 10. yüzyılda Şiņko Şeli Tutuņ tarafından Çincesinden Uygurcaya çevrilir.

Altun Yaruk çalışmaları, 1908'de F. W. K. Müller'in Almanya'daki Turfan koleksiyonlarında bulunan parçalardan beş tanesini *Uigurica* serisinin birinci cildinde yayımlamasıyla başlar. 1910 yılında S. E. Malov, Çin'in Gansu bölgesinde eserin hacimli nüshasını keşfeder. Bu nüsha şimdi Petersburg'ta korunmakta olup Petersburg nüshası adıyla anılmaktadır. 1687 yılında istinsah edilen bu nüsha Radloff ve Malov tarafından dökme Uygur harfleriyle 1913-1917 yıllarında yayımlanır. Daha sonraki çalışmalar hep bu yayına dayanır. Bu yayın, yazmanın tıpkıbasımı değil, Radloff ve Malov'un tanısına ve yorumuna göre bir dizgi baskıdır. Basılmış olması nüshadan istifadeyi kolaylaştırmış olsa da tıpkıbasım kadar güvenilir değildir.

1930-1994 arasında aşağıdaki bilim adamları *Altun Yaruk* üzerinde çalışmalar yaparlar. Bu çalışmalarda eserden bölümler veya parçalar yayımlanır, zaman zaman da problemler üzerinde durulur:

R. R. Arat, W. Bang-A. v. Gabain, H. W. Choi, S. Çağatay, G. Ehlers, R. Finch, S. Geng, A. Hoca-T. Ayup-İ. Yūsüp, K. Kudara-K. Röhrborn, S. E. Malov, D. Maue-K. Röhrborn, D. Maue-O. F. Sertkaya, D. Memtimin-K. Barat, M. Mori, İ. Muti, M. Ölmez, S.-C. Raschmann, K. Röhrborn, E. C. Şükürov-M. Meherremov, Ş. Tekin, İ. Yūsüp-A. Hoca, T. Zhang, P. Zieme.

60 yılı aşkın sürede yapılan bu çalışmalar kendi zamanının Uygurca bilgisini en iyi biçimde yansıtır. Ancak, değişik zamanlarda farklı yayıncılar tarafından yapıldığı için, bu yayınlar; okuma, anlamlandırma ve sistem farklılıkları gösterir.

1994 yılında eserin tamamı ilk defa bir bütün halinde metin ve dizin olarak Ceval Kaya tarafından yayımlanır. Radloff-Malov yayını esas alınarak hazırlanan bu çalışmada 200'e yakın paralel belgeden de faydalanılır. Bu yayın, *Altun Yaruk* çalışmaları için bir dönüm noktası olur. Tek elden ele alınması, esere bütün olarak bakılmasını mümkün kılar. Dizinin bölümü de Turfan koleksiyonlarındaki *Altun Yaruk*'a ait başka paralel parçaların belirlenmesine imkân verir.

1994'ten sonra *Altun Yaruk* çalışmalarında önemli bir artış görülür. Bunların arasında en önemlisi S.-C. Raschmann tarafından hazırlanan 3 ciltlik katalog çalışmasıdır (2000, 2002, 2005). Bu katalogta Almanya'daki Turfan koleksiyonlarında bulunan *Altun Yaruk*'a ait 70'ten fazla nüshaya ait 800'ü aşkın parça tanımlanır.

Altun Yaruk'un tamamı 2001 yılında Çin'de transkripsiyon ve Yeni Uygurca çeviri olarak T. Ayup-M. Sayit tarafından da yayımlanır. 1996'da P. Zieme, dörtte üçü eksik olan birinci kitabı paralel parçalar yardımıyla yeniden inşa eder. Ö. Ayazlı, M. T. Berbercan, E. Çetin,

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. aysegulgozell@gmail.com ORCID no: 0000-0003-1505-3781

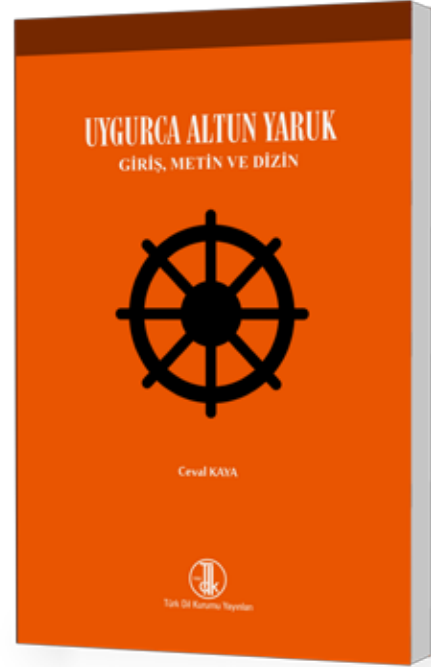
Z. Gulcalı, H. Tokyürek, Z. Tümenbayar, E. Uçar ve J. Wilkens de *Altun Yaruk*'un kitaplarını ve/veya bölümlerini yayımlarlar. Bu yayımlarla *Altun Yaruk*'taki birçok problem halledilir.

Ceval Kaya'nın hazırladığı *Altun Yaruk*'un ikinci baskısında, ön sözden sonra transkripsiyon cetveli, işaretler, kısaltmalar ve kaynaklar yer alır (s. 11-26).

Eser üç ana bölümden oluşur. Birinci bölüm GİRİŞ'tir. Bu bölümde (s. 27-82) önce eser, eserin adı ve içeriği üzerinde durulur. Kaya, eserin tam adını diğer yayıncılardan ayrılarak *Altun Öñlüg Yaruk Yaltrıklıg Kopda Kötrülmiş Nom İligi* şeklinde verir. Ona göre, başka yayınlarda eserin adına eklenmiş olan "*Atlıg Nom Bitig*" kısmı isme dâhil değildir. Kaya, eserin adıyla ilgili düzeltmesinin dayanağını bu ikinci baskıda izah eder (s. 27). Ardından çevirici, çeviricinin adı ve kimliği, çevirileri, çevirinin tarihi, dili (s. 27-29), eserin bölümleri (s. 29-33) gelir.

Bunu eserin nüshaları takip eder (s. 33-64). Ana nüsha olan Petersburg yazmasının tanıtımı ve dökümü yapılır. Buna göre yazmanın % 85'inin günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır (s. 33). Devamında paralel belgeleri oluşturan Berlin Turfan koleksiyonlarında korunan 70'ten fazla nüshaya ait 837 paralel parçanın numarası, kataloglardaki sırası ve metindeki yeri verilir (s. 34-64). Birinci baskıda kullanılan paralel parça sayısının bu baskıda dört katına çıktığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalar bölümünde (s. 64-73) Müller'in 1908 yılındaki ilk yayınından 2021 yılına kadar *Altun Yaruk* üzerine yapılan başlıca çalışmalar kısaca tanıtılır, metin yayınlarının dökümü liste halinde verilir (s. 72-73). Bu listeye göre, *Altun Yaruk*'un bütün bölümlerinin çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bundan

sonra, *Altun Yaruk*'un diğer dillerdeki paralellerine değinilir (s. 73).

Bunların ardından eserde uygulanan metodun açıklandığı bölüm gelmektedir (s. 74). Bu bölümde şu hususlar dikkat çekmektedir:

Yabancı kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun mevcut olduğu varsayılmıştır: *abıdarım* < Skr. *abhidharma*, *baranas* < Skr. *vārāṇasī*, *bodisatav* < Skr. *bodhisattva*, *çakıravart* < Skr. *cakravartin*, *darani* < Skr. *dhāraṇī*, *daşamabumi* < Skr. *daśamabhūmi*, *gandaraşı* < Skr. *gandharāśī*, *kanakamuni* < Skr. *kanakamuni*, *mayrı* < Skr. *maitreya*, *nırvan* < Skr. *nirvāṇa*, *paramıt* < Skr. *pāramitā*, *ratnanımıti* < Skr. *ratnanimitta*, *saptamabumi* < Skr. *saptamabhūm*, *udakapuri* < Skr. *udakapūri*, *vinay* < Skr. *vinaya*.

Birinci baskıda uygulanmış, ancak sistematığı belirtilmemiş olan ek başındaki *d/t* meselesiyle ilgili formül bu baskıda açıklanır: *d*, *l*, *n*, *r* seslerinden

sonra **t**, diğer seslerden sonra **d** okunur: *öd+tin, köñül+te, burkan+ta, yir+teki, adak+da, etöz+din, belgü+din, tözü+deki, kutad-taçı, al-tılar, tapın-tı, ertdür-ti, aya+daçı, bitit+deçi, emget+dim, yıgla+dı.*

Bu bölümü varyantlı madde başları listesi takip eder (s. 74-82). Birinci baskıda yer almayan bu bölümde çok sayıda madde başında ikili veya üçlü varyant görülür. Bunun sebebi, metnin 70'ten fazla nüshanın kalıntısı olan 800'ü aşkın paralel belgeyle desteklenmesidir.

“Giriş” bölümü problemleri madde başlarının listesi ile sona erer (s. 82): *abitu, akşımukı, amju, apıçramanı, basıra, bında, bintevir, idege, kayır, küsene, mıjrkaya, nırvau, prabankoşı, prabañkoşı, sagbiç, simabanhu, sırvapatlıg, somavi, ütret, virgarsun, vitar.*

İkinci bölüm, “Metin”dir (s. 83-652). Bu bölümde, Petersburg nüshası esas alınarak 837 paralel parçanın yardımıyla kurulan metin verilir.

Altun Yaruk'un bu baskısında yapı olarak değişikliğe gidilerek ilk baskıdaki Radloff-Malov yayınına göre verilen numaralandırma sisteminden vazgeçilerek bütün satırlar ardışık olarak numaralandırılmıştır. Bu baskıda toplam 17615 satır olduğu görülmektedir. Bu haliyle eserin Eski Uygurcanın en hacimli metni olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü bölüm, “Dizin”dir (s. 653-1014). Bu bölümde, dört dizin yer alır.

Genel dizinde (s. 653-947) nüsha farkları da dâhil edilerek tüm kelimeler dizine alınır. Yabancı madde başlarının geldiği diller ve o dillerdeki biçimi verir. Her madde başından sonra kaç defa geçtiği de belirtilir. Birinci baskıdan farklı olarak Çince madde başlarının orijinal yazımları da verilir. Yayında çeviri olmadığı için madde başları anlamlandırılmaz.

Birinci baskıda metinde toplam 73922 kelime varken ikinci baskıda bu sayı 78871'e çıkar. Bunun sebebi, paralel parçalarla onarılan metnin büyümüş olmasıdır. Birinci baskıda 3560 madde başı mevcutken ikinci baskıda bu sayı 3641 olur. Birinci baskıda aitlik ve eşitlik ekleri madde başına dâhil edilirken bu baskıda çekim eki olarak kabul edilir. Buna rağmen ikinci baskıda madde başı sayısı artar. Bunda, metnin hacminin ve kullanılan paralel parça sayısının artmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Genel dizinin ardından madde başlarının dillere göre dağılımı tablo hâlinde verilir (s. 948). Bu tabloya göre Türkçenin oranı 2982 madde başı ile % 80,42'dir.

Çekim ekleri dizininde (s. 949-976) kelimedeki çekim ekleri bir bütün kabul edilerek bunların alfabetik olarak dizini verilir. Referans olarak da bu ek grubunu alan madde başlarına gönderme yapılır.

Sıklık dizininde (s. 978-988) en çok geçenden en az geçene doğru madde başları sıralanır. En fazla geçen 10 madde başı şunlardır: *er-* (1618), *bu* (1433), *ti-* (1427), *teñri* (1333), *nom* (1298), *ol* (1202), *burkan* (847), *yeme* (813), *bol-* (718), *üze* (714). Bir kere geçen madde başlarının sayısı ise 1372'dir.

Tersten dizinde (s. 898-1014) madde başları son seslerine göre dizilir.

Altun Yaruk'un yeni baskısı, bazı kelimelerde okuma değişikliğine gidilmesiyle de dikkat çeker. Türkçe olanlardan bazıları şunlardır:

ançula- → *ançola-*, *bo* → *bu*, *bökün* → *bükün*, *ınçe* → *ınça*, *ınçıp* → *ınçıp*, *ködüg* → *kütüg*, *ögüz* → *ügüz*, *tod* → *tut*, *toda-* → *tuta-*, *todvı* → *tutvı*, *tog* → *tug*, *törlüg* → *türlüg*, *üd* → *öd*, *üdü* → *ödü*.

Altun Yaruk'un birinci baskısında tek maddede toplanmış madde başları bu baskıda düzeltilerek ayrılır. Bunlardan bazıları şunlardır: *açığ, açın-, ar-, arıg, arka, as-, asdur-, bag, balı, baş, başlıg.*

Birinci baskıda damak n'si *ng* ile, bu baskıda ise *ñ* ile gösterilir: *anga* → *aña*, *angar* → *añar*, *angıt* → *añıt*, *angmagad* → *añmagad*, *angsız* → *añsız*, *anung* → *aññ*, *anungdın* → *aññdın*, *aryasang* → *arya-sañ*, *ayançang* → *ayançañ*, *başding* → *başdıñ*, *belingle-* → *beliñle-*, *bizinge* → *biziñe*, *bizingçileyü* → *biziñçileyü*, *bulung* → *buluñ*, *bulunglug* → *buluñlug*, *bursang* → *bursañ*... vd.

Eserin hazırlanması sırasında bilgisayarın imkânlarından sonuna kadar yararlanıldığı görülmektedir. Çalışmanın "Genel Dizin"i, *Cibakaya* ile; "Tersten

Dizin", *Ters Dizici* ile hazırlanır. Bunun yanında bağlamsal dizine (concordance) göre, metindeki tekrarlar dikkate alınarak tahrip olmuş bazı yerler de tahir edilir.

Sonuç olarak, Ceval Kaya, ikinci baskıda eseri baştan sona gözden geçirmiş, güncel bilgiler ışığında *Altun Yaruk*'un tam metin yayınına hazırlayarak araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Türklük bilimine bu katkısından dolayı Ceval Kaya'yı kutlar, çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynaklar

Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, 1014 s.

MÂHİLERE DERYÂYI BİLDİRMEK: KILICIN VE KALEMİN SULTANLARI

Abdullah Tahir Özdemir

Medeniyetlerin ayırıcı ve şartıcı meziyetleri Hayâlî Bey'in "Şu mâhiler ki der-yâ içredür deryâyı bilmezler!" mısrasında işaret ettiği gibi çoğu zaman o medeniyetin sahiplerince hayli kanıksanmakta ve neticede de perdelenmektedir. Hele de mevzubahis Orhan Şaik Gökay'ın ifadesiyle milletçe şair addelebilecek Türkler olunca işler daha da karmaşık hâle gelmekte ve bir Türk hanedanı olan Osmanoğulları'na mensup neredeyse her bir sultanın şair olduğu hakikati "Ne var ki bunda canım?" şek-

linde bir tepkisizlikle normal karşılanmaktadır. Oysa aslında durumun hiç de böyle olmadığı Prof. Dr. Mustafa İsen ile Prof. Dr. Tuba Işınsu Durmuş'un beraber hazırladığı *Kılıcın ve Kalemın Sultanları* adlı antolojinin ön sözünde anlatılan ve bizzat ismi zikredilmese de muhtemelen Mustafa İsen'in başından geçmiş bir hatıra vasıtasıyla çok net şekilde ifade ediliyor. Burada Kanuni Sultan Süleyman gibi Avrupa'ya nam salmış bir hükümdarın aynı zamanda diğer şairlerle boy ölçüşebilecek derecede bir sanatkar olduğu gerçeğinin Türk olmayanlar için ne kadar şartıcı olabileceği anlaşılırken arka kapaktaki cümle daha da anlam kazanıyor: "Önce biz bilelim ki dünyaya da anlatalım". Nitekim umumi olarak edebiyat üzerine neşriyatı mevcut olan Muhit Kitap da, mevzubahis eseri, böyle bir misyona hizmet etmek maksadıyla başlattığı ve şimdiye kadar edebiyat ve tarih sahalarında yazılmış 13 kitabı dâhil ettiği

1 Denizde yaşayan, daima ona muhatap olan ve dolayısıyla ondan gelen her şeyi kanıksayan balıklar, denizin mahiyetini hiçbir zaman için dışarıdan bakan biri kadar idrak edemezler.